

**МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

**SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT**

LEGAL SCIENCES

Випуск 2 (74), 2025

Видавничий дім
“Гельветика”
2025

Редакційна колегія

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервецький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусько В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга С. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 29.08.2025 (протокол № 7)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-03891

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Фрометівська, буд. 2, м. Київ, 03039, iapm@iapm.edu.ua, тел. (044) 490-95-00).

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: D8 – Право; K9 – Правоохоронна діяльність; D9 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2025. Вип. 2 (74). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2025. 112 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ЗМІСТ

Андрій БЕНЦЬКИЙ

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СХІДНИХ КОРДОНІВ ВІЙСЬКА
ЗАПОРОЗЬКОГО У ХVІІІ СТОЛІТТІ.....5

Валентин БОРТНИК, Юлія ЛІСОВСЬКА, Олексій ПРИЙМАК

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ.....14

Євгеній НАЛИВАЙКО

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
НА ПОВІТРЯНОМУ, МОРСЬКОМУ ЧИ РІЧКОВОМУ СУДНІ,
ЩО ПЕРЕБУВАЄ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ПІД ПРАПОРОМ УКРАЇНИ.....19

Віталій ОСМОЛЯН

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВА СПЕЦИФІКА РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ26

Олександр САВКА

ІМУНІТЕТИ ТА ВИКЛЮЧЕННЯ ЗІ СФЕРИ МІЖНАРОДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ.....34

Оксана САРАБУН

УТИЛІТАРИСТСЬКИЙ, ЛІБЕРАЛІСТСЬКИЙ ТА КОМУНІТАРИСТСЬКИЙ ПІДХОДИ
ДО РОЗУМІННЯ ЕТИКО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СПРАВЕДЛИВОСТІ.....39

Роман СВИСТОВИЧ

ВИДИ МАСОВИХ ЗАХОДІВ ТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ
І КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ
ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ.....46

Іван СЕРВЕЦЬКИЙ, Олександр СУШКО

ІСТОРІЯ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЦ УНР (1926–1936 РР.).....51

Дмитро ЦІСАР, Сергій ХАЛИМОН

ПРАВОВИЙ СТАТУС КУРСАНТІВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ.....59

Кирило ШИПОВ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЗАФІКСОВАНИХ В АВТОМАТИЧНОМУ
РЕЖИМІ, ВЧИНЕНИХ ВОДІЯМИ ЛЕГКОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ.....64

Дмитро КІРЮШИН, Микола РЯБЧЕНКО

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ.....73

Сергій МАРТИНЮК

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ.....78

Олександр МАРТИНЮК, Микола РЯБЧЕНКО

КОРПОРАТИВНИЙ ДОГОВІР: ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ
ТА ВИКОНАННЯ В УКРАЇНІ.....84

Анатолій ПОДОЛЯКА, Ірина КУРБАТОВА, Людмила КРЮТЧЕНКО

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....89

Анатолій ПОДОЛЯКА, Ірина КУРБАТОВА, Володимир ЗАРОСИЛО ПРОТИДІЯ ВТРУЧАННЮ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ.....	98
Олексій ЮЛДАШЕВ, Ростислав ЩОКІН ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ДОБРОСОВІСНОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ В ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....	107

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.2.8>**Іван СЕРВЕЦЬКИЙ**

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки
Інституту безпеки ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
siv2055@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5713-8911

Олександр СУШКО

аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
eninpoker1917@gmail.com

ORCID: 0009-0008-2602-6328

ІСТОРІЯ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЦ УНР (1926–1936 РР.)

У статті здійснено історичний аналіз розвідувальної діяльності в Україні. Розглянуто історичний етапи розвитку розвідувальної діяльності (1926–1936), який свідчить про складні процеси, що відбувалися у цей період часу. Основний увага приділена видатним керівникам розвідувальної діяльності у цей період часу та їх неймовірні зусилля, які вони приділяли формування національних розвідувальних підрозділів. Також основний акцент зроблено на можливостях пошуку розвідувальної інформації, яку вони добували для України.

Однак така зацікавленості у відродженні спецслужб УНР був зумовлений не лише бажанням емігрантів продовжити боротьбу за визволення України, а й подіями, що відбувалися тоді на території Польщі.

У травні 1926 року в Польщі стався переворот, у результаті якого до влади прийшов Ю. Пілсудський, який дозволив створити Генеральний штаб екзильного Військового міністерства України, до складу якого увійшло понад сто офіцерів УНР. У цей час у Польщі набирає сили рух «прометеїзму», основною ідеєю якого було об'єднання різних емігрантських рухів у боротьбі проти Москви. Зрозуміло, що така підтримка існувала перш за все для того, щоб польська сторона могла зміцнити власні спецслужби. Разом з тим, зважаючи на повну економічну та політичну залежність від поляків, керівники ДЦ УНР не могли розраховувати на інші варіанти розвитку подій.

На той час питаннями розвідки почав опікуватися Генеральний штаб, що входив до складу Військового міністерства, очолюваного відомим військовим генералом Володимиром Сальським. Він був досвідченим керівником штабної роботи та військовим організатором.

Разом з тим, він розумів, що зберегти регулярну армію неможливо, тому вважав, що найголовнішим завданням міністерства та штабу є збереження найбільш кваліфікованих офіцерів і солдатів, а також спрямування їхніх фахових знань і підготовки на служіння національній ідеї. З цією метою, він активно залучав діячів еміграції до створення різних українських розвідувальних організацій, які б займалися консолідацією українських емігрантів.

Однак такі організації ставали мішенню для розвідувальної та вербувальної діяльності більшовицьких спецслужб. Тому нагальним стало питання протидії їхній діяльності, і генерал підходив до цього питання з великою ретельністю. Для захисту організації національно-культурного життя військових емігрантів він розгорнув діяльність агентурної мережі в країнах Європи та деяких державах. На місцях його агенти займалися вивченням ситуації, виявленням сприятливих умов і недоліків щодо консолідації колишніх вояків, а також збором інформації про політичні настрої серед керівництва європейських держав та вплив політичних чинників на ситуацію всередині української громади.

Саме тому у цей час розвідувальні органи контролюють, аналізують та використовують усю інформацію, що надходить до розвідників.

Ключові слова: розвідувальна діяльність, розвідувальна інформація, агентура, операції, конспірація.

Ivan Servetsky, Oleksandr Sushko. HISTORY OF INTELLIGENCE ACTIVITIES OF THE UNR CENTRAL COMMITTEE (1926–1936)

The article provides a historical analysis of intelligence activities in Ukraine. The historical stages of the development of intelligence activities (1926–1936) are considered, which indicates the complex processes that occurred during this period of time. The main attention is paid to the outstanding leaders of intelligence activities during this period of time and their incredible efforts that they devoted to the formation of national intelligence units. The main emphasis is also placed on the possibilities of searching for intelligence information that they obtained for Ukraine.

However, such interest in the revival of the UNR special services was due not only to the desire of emigrants to continue the struggle for the liberation of Ukraine, but also to the events that took place at that time on the territory of Poland.

In May 1926, a coup took place in Poland, as a result of which J. Pilsudski came to power, who allowed the creation of the General Staff of the exiled Military Ministry of Ukraine, which included more than a hundred UNR officers. At this time, the «Promethean» movement was gaining strength in Poland, the main idea of which was to unite various émigré movements in the fight against Moscow. It is clear that such support existed primarily so that the Polish side could strengthen its own special services. However, given the complete economic and political

dependence on the Poles, the leaders of the UNR Central Committee could not count on other options for the development of events.

At that time, intelligence issues began to be dealt with by the General Staff, which was part of the Ministry of War, headed by the famous military general Volodymyr Salsky. He was an experienced head of staff work and a military organizer.

At the same time, he understood that it was impossible to preserve a regular army, therefore he believed that the most important task of the ministry and the staff was to preserve the most qualified officers and soldiers, as well as to direct their professional knowledge and training to serve the national idea. To this end, he actively involved emigration figures in the creation of various Ukrainian intelligence organizations that would be engaged in the consolidation of Ukrainian emigrants.

However, such organizations became a target for the intelligence and recruitment activities of the Bolshevik special services. Therefore, the issue of countering their activities became urgent, and the general approached this issue with great care. To protect the organization of the national and cultural life of military emigrants, he expanded the activities of an agent network in European countries and some states. On the ground, his agents were engaged in studying the situation, identifying favorable conditions and shortcomings in the consolidation of former soldiers, as well as collecting information about political sentiments among the leadership of European states and the influence of political factors on the situation within the Ukrainian community.

That is why at this time the intelligence agencies control, analyze and use all the information that comes to the intelligence officers.

Key words: intelligence activities, intelligence information, agents, operations, conspiracy.

Постановка проблеми. Розвідувальної діяльності, яка здійснюється на теренах України етапи розвитку розвідувальної діяльності у період (1926–1936), є надзвичайно актуальною для нашого часу. Особливо коли це стосується протидії більшовицький спецслужбі московії.

Тому провідні держави Європи, особливо Польщі докладали великих зусиль для створення, діяльності український спецслужб в еміграції.

У цьому контексті розвідка має особливе значення. Не дивлячись на складну політичну ситуацію українська розвідка встановлювала агентурні зв'язки з за кордоном, отримувала важливу інформацію на свою підтримку, що давало надію на відновлення державності у майбутньому.

В історичному контексті найбільш характерною особливістю становлення та розвиток розвідувальної діяльності Українських спецслужб було й те, що діяли вони на Європі, набували рис демократичного смислу.

Можна без перебільшення сказати, що це мало велике значення для подальшого спротиву Українського народу у боротьбі за свою незалежність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову базу у дослідженні розвідувальної діяльності слали такі праці вчених, як: Я. М. Антонюк, С. І. Білокінь, Л. В. Бородич, Д. В. Веденєєв, О. М. Калюк, В. О. Козенюк, О. Р. Лебедєв, С. М. Мельниченко; В. М. Нікольський, В. Т. Окіпнюк, О. І. Олійник, Е. П. Петровський, В. Г. Пилипчук, В. С. Сідак, О. В. Тимошук, Д. А. Тихоненков, Ю. І. Шаповал та ін.

Мета статті. Метою статті є історичний аналіз становлення та розвиток розвідувальної діяльності в період (1926–1936), що має велике значення на національно-визвольний рух Українського народу.

Виклад основного матеріалу. Розвідка була важливою частиною політичної та військової традиції УНР у часи Української революції 1917–1921 років. Важливу роль вона відігравала і після відступу українського керівництва та війська на територію Польщі, де колишні керівники Директорії УНР, не бажаючи визнавати поразку, відповідно до закону «Про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в УНР» від 12 листопада 1920 р. започаткували роботу Державного Центру УНР (ДЦ УНР).

21 січня 1921 року на території Польщі, також почав діяти партизансько-Повстанський Штаб (ППШ), створений для налагодження зв'язку з повстанськими організаціями та партизанськими загонами, а також координації дій із метою збройного повалення радянської влади в Україні.

Оскільки головною метою ДЦ УНР та ППШ було повалення радянської влади, вони почали підготовку до масштабного військового походу – так званого Другого Зимового походу Армії УНР (жовтень–листопад 1921 р.). Під час підготовки та проведення цього військового походу розвідка ППШ відігравала не останню роль.

Однак сам похід виявився надзвичайно невдалим, після нього для ДЦ УНР настали тяжкі часи: провал операції, складне становище українців в еміграції та внутрішні суперечності призвели до кризи. Емігрантська спільнота шукала нові шляхи існування та сенс подальшої боротьби. Очільники намагалися налагодити співпрацю з урядами країн перебування, створювали організації, організовували військовий вишкіл солдатів та офіцерів. Усі ці заходи мали на меті консолідацію сил для майбутнього збройного виступу в Україні. Проте багато діячів втратили віру в можливість боротьби з радянською владою [1, с. 103–104].

1926 рік став переломним для уєнерівської еміграції, так 25 травня в Парижі було вбито Симона Петлюру, що стало потрясінням для усіх українців за кордоном. Деякі політики побачили в цьому стимул до об'єднання, інші ж відмовилися від подальшої діяльності в ДЦ УНР [2, с. 20].

Ті, хто вирішив продовжити боротьбу, ініціювали реорганізацію ДЦ УНР, одним із ключових напрямів якої стало зміцнення спецслужб. Було очевидно, що радянська агентура активно діяла серед українських емігрантів, намагаючись здобути інформацію, усунути опонентів та підірвати єдність спільноти. Водночас постало питання організації розвідки на території України для збору стратегічно важливих даних.

Однак такий зріст зацікавленості у відродженні спецслужб УНР був зумовлений не лише бажанням емігрантів продовжити боротьбу за визволення України, а й подіями, що відбувалися тоді на території Польщі. Річ у тім, що у травні 1926 року в Польщі стався переворот, у результаті якого до влади прийшов Ю. Пілсудський. З приходом Пілсудського змінилося ставлення до українських емігрантів, що дало їм надію на часткове відновлення дієздатності армії та підготовку на польській території плацдарму для майбутніх бойових дій проти радянських окупантів. Переїнявши владу, Пілсудський дозволив створити Генеральний штаб екзильного Військового міністерства, до складу якого зголосилися увійти понад 100 офіцерів УНР [2, с. 23].

У той же час у Польщі набирає сили рух «прометеїзму», основною ідеєю якого було об'єднання різних емігрантських рухів у боротьбі проти Москви. У 1926 році «Прометеївська ліга» об'єднала представників різних народностей, що були поневолені «червоною Москвою». Основними центрами цього руху стали Париж, Стамбул та Варшава. Маршал Пілсудський, як один з ідеологів цього проєкту, надавав йому значну підтримку, а польська військова розвідка координувала виконання прометеївської програми [3, с. 342–343].

Зрозуміло, що така підтримка існувала передусім для того, щоб польська сторона могла за рахунок емігрантів посилювати власні спецслужби та збройні сили. Однак, зважаючи на повну економічну та політичну залежність від поляків, керівники ДЦ УНР не могли розраховувати на інші варіанти розвитку подій.

На той час питаннями розвідки почав опікуватися Генеральний штаб, що входив до складу Військового міністерства, очолюваного відомим військовим генералом Воло-

димиром Сальським. Він був вправним штаббістом та військовим організатором і почав працювати в розвідці ще в часи Першої світової війни. Тоді, як офіцер Генштабу Київської військової округи, він працював у розвідувальному відділі та мав у своєму послужному списку вдалі операції та успішні вербування агентів [1, с. 105].

Вже в часи його роботи на чолі Військового міністерства він активно працював над збереженням кадрового потенціалу Армії УНР. Генерал розумів, що зберегти регулярну армію неможливо, тому вважав, що найголовнішим завданням міністерства та штабу є збереження найбільш кваліфікованих офіцерів і солдатів, а також спрямування їхніх фахових знань і підготовки на служіння національній ідеї. Для цього він активно залучав діячів еміграції до створення різних українських організацій, які б займалися консолідацією українських емігрантів.

Однак такі організації ставали мішенню для розвідувальної та вербувальної діяльності більшовицьких спецслужб. Тому нагальним стало питання протидії їхній діяльності, і генерал підходив до цього питання з великою ретельністю. Для захисту організації національно-культурного життя військових емігрантів він розгорнув діяльність агентурної мережі в країнах Європи та деяких державах Азійського континенту, де проживала українська діаспора. В. Сальський відправляв своїх представників на місця з чіткими інструкціями. На місцях його агенти займалися вивченням ситуації, виявленням сприятливих умов і недоліків щодо консолідації колишніх вояків, а також збором інформації про політичні настрої серед керівництва європейських держав та вплив політичних чинників на ситуацію всередині української громади. Сам генерал активно вивчав донесення агентів, консультувався з ними, давав вказівки та поради щодо ефективнішої роботи, фінансово підтримував свою агентуру та навіть особисто здійснював закордонні поїздки для ознайомлення із ситуацією на місцях [4, с. 193–195].

Зрозуміло, що за цю агентурну діяльність відповідав не лише сам міністр, а й Генеральний штаб. Послідовно Генштабом керували В. Куц, П. Шандрук та полковник П. Валійський.

У структурі Генерального штабу діяли три секції, кожна з яких відповідала за окремий напрям діяльності. Перша секція займалася перереєстрацією колишніх військовослужбовців, їхнім вишкілом, а також розробкою майбутньої військової структури. Друга секція

відповідала за проведення розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, а також за поширення на території радянської України пропагандистської літератури. Третя секція виконувала допоміжні функції, зокрема займалася створенням пропагандистських матеріалів, які потім передавалися до другої секції. Крім того, вона періодично розробляла інструктивні документи. Наприклад, другий голова секції Петро Сікора у своїх листах до агентів надавав настанови та поради щодо дотримання конспірації та заходів безпеки [2, с. 37–38].

Діяльність другої секції була особливо продуктивною, оскільки ця секція не лише розробляла тактичні підходи, а й безпосередньо здійснювала розвідувальну та контррозвідувальну діяльність. Основною метою розвідки УНР у другій половині 1920-х – на початку 1930-х років було здобуття даних в СРСР і використання здобутих даних для підризу радянської системи в Україні.

Саме тому ключовими напрямками її діяльності були:

- агентурне проникнення до урядових та партійних структур радянської України з метою вивчення напрямів політики та методів її реалізації;
- здобування інформації про боєздатність, технічне оснащення, розвиток окремих родів військ, а також тактику дій великих армійських з'єднань;
- проведення активних заходів пропагандистського характеру на території України;
- аналіз ситуації в прикордонних районах для ефективного перекидання агентів [5].

Загальне керівництво другою секцією спочатку взяв на себе Микола Чеботарів, який очолював її з кінця 1926 року по січень 1928 року. У цей період спецслужба УНР мала малий особовий склад, а обсяг завдань розвідки був доволі нешироким. З цієї причини у сучасних наукових працях не знайдено точної інформації не лише щодо обсягу виконаної роботи в перший рік діяльності, а й про структуру, штат і точні фінансові витрати на цьому етапі існування спецслужби. Імовірно, під керівництвом Чеботаріва спецслужба перебувала на стадії становлення, у межах якої відбувалося напрацювання нових методів роботи та пошук ефективних шляхів виконання завдань [2, с. 40].

Однак у 1928 році ситуація змінилася. Через конфронтацію з провідними діячами ДЦ УНР Чеботарів був звільнений із посади голови другої секції. Його місце зайняв Всеволод Змієнко – офіцер, який ще за часів Директорії УНР працював у Генеральному

штабі та мав безпосередній стосунок до військової розвідки [1, с. 114–115].

Саме під керівництвом Змієнка друга секція набула чіткої структури. Відтоді вона поділялася на три сектори:

1. Перший сектор – розвідувальний, мав назву «Наступ». Його керівниками були сотник В. Недайкаша, а з липня 1934 року – сотник Володимир Шевченко. Основними завданнями цього сектора було збирання інформації про загальну ситуацію в радянській Україні, підбір і навчання резидентів й встановлення контактів з українськими комуністами.

2. Другий сектор – контррозвідувальний, мав назву «Оборона». Очолювали його генерал Змієнко та поручник Фартушний. Основними завданнями сектора була охорона унервських організацій від проникнення в них радянських агентів та дослідження настроїв і політичної орієнтації в інших емігрантських групах (спільно з першим сектором).

3. Третій сектор – аналітичний, мав назву «Сектор досліджень (вивчення)». Його керівником був Володимир Шевченко. Сектор займався дослідженням ситуації в Радянській Україні та аналізом стану сільського господарства, промисловості, фінансів, освіти, а також діяльності комуністичних партійних та адміністративних органів.

Для збору інформації третій сектор використовував методи збору інформації за відкритими джерелами, зокрема: радянську пресу, статистичні звіти, пропагандистські матеріали та інші друковані видання, що надходили до інших країн або були здобуті агентами. По суті, цей сектор виконував аналітичну роботу та забезпечував інформацією інші сектори, а також пропагандистську секцію Генерального штабу, яка на основі отриманих даних створювала агітаційні матеріали та розповсюджувала їх на міжнародних форумах і серед української еміграції [2, с. 41].

Офіційно, окрім керівника, у другій секції працювало 10 осіб. Однак існували й негласні помічники, які виконували розвідувальні та контррозвідувальні завдання поза штатом, тобто на громадських засадах. На відміну від штатних співробітників, які отримували постійну зарплатню, негласні помічники отримували плату лише за рішенням керівника військової спецслужби. Проте багато хто співпрацював зі спецслужбою УНР, не бажаючи розголошення цього факту з міркувань власної безпеки. Більшість з них були колишніми вояками, які проживали та працювали поблизу кордону СРСР, голови товариств колишніх вояків Армії УНР та представники Військового міністра ДЦ УНР

в екзилі у Румунії, Болгарії, Чехословаччині, Туреччині та Югославії.

Наприклад, негласним помічником був заступник міністра закордонних справ Р. Смаль-Стоцький та активний громадський діяч Левко Чикаленко. Зокрема, у 1927 році Чикаленко зустрічався в Берліні з членами Спілки Визволення України та, за даними радянської розвідки, він «обробляв перебіжчиків з УСРР з метою їх перекидання на Україну із завданнями розвідки УНР». А Смаль-Стоцький, за радянськими даними, фактично керував розвідкою спільно зі Змієнком [2, с. 42].

Основним партнером та інвестором української розвідки в той час була Польська держава, яка таємно фінансувала уенерівську спецслужбу через Міністерство закордонних справ та «двуйку» (польську військову розвідку). Польські кошти підтримували діяльність Військового міністерства УНР, а також другої секції, хоча Генеральний штаб самостійно визначав порядок їх розподілу. Наприклад, кошти спрямовувалися на утримання розвідувальних пунктів, виплати агентурі тощо [2, с. 50; 5].

Зрозуміло, що фінансування українського Генерального штабу з боку Польщі відбувалося не лише з метою підтримки українського руху, а й для реалізації власних інтересів. Взаємини між українською розвідкою та Другим відділом Генерального штабу Військового міністерства Польщі не мали чітких організаційних форм і скоріше зводилися до реалізації концепції підтримки українського руху в контексті польських стратегічних інтересів.

Попри це, польська сторона виокремлювала серед українських емігрантів окремі категорії осіб, які були так чи інакше пов'язані з діяльністю «двуйки». Зокрема, виділялися такі групи:

1) особи, які безпосередньо не виконували конкретних завдань для «двуйки», але розглядалися як кадровий резерв для майбутньої України, залежної від Польщі. До них належали стипендіати та офіцери-контрактники;

2) особи, які здійснювали безпосередню розвідувальну діяльність у рамках «двуйкарської» роботи, що мала зовнішньо «прометейський» характер.

Ця категорія поділялася на дві підгрупи: ті, хто підтримував прямі контакти з 2-ю експозитурою або з офіцерами Генерального штабу Військового міністерства Польщі, які очолювали закордонні представництва (відділення) та ті, хто співпрацював із «двуйкою» через посередництво II секції Генштабу Військового міністерства ДЦ УНР в екзилі.

При цьому, хоча польська сторона мала інформацію про осіб із першої категорії, вона

не володіла достовірними відомостями щодо другої категорії. Тобто свою таємну агентурну мережу українська спецслужба не розкрила навіть перед союзниками [2, с. 45].

Поляки використовували українських розвідників для зміцнення власних позицій у сфері розвідки на території УРСР. У перспективі вони розглядали можливість використання української агентури для організації повстання, яке могло б привести до приєднання Правобережної України до Польщі. З огляду на таку стратегію, а також на повну матеріальну залежність ДЦ УНР від Польщі, польська сторона намагалася маніпулювати українською спецслужбою, не враховуючи інтересів української сторони.

Польська сторона мала настільки сильний вплив на уенерівську спецслужбу, що могла наполягати на зміні командувача сектором розвідки або вимагати здійснення операцій згідно з польськими пріоритетами. У разі відмови українських офіцерів виконувати ці вимоги польська влада погрожувала їхнім ув'язненням у концтаборі в Березі Картузькій [2, с. 47].

Не дивно, що на цьому тлі українські емігранти з ДЦ УНР шукали можливості співпрацювати і зі спецслужбами інших країн. У цей період уенерівські розвідники могли одночасно співпрацювати з двома, а іноді й з трьома розвідками. Наприклад, у 1927–1936 рр. спецслужба УНР встановила контакти з розвідками Румунії, Японії, Франції та Великої Британії. Така активність викликала серйозне невдоволення з боку польської сторони, і часом вона навіть вдавалася до дискримінаційних заходів щодо українських розвідників [2, с. 43–44, 47; 6, с. 30].

Цікавим є приклад співпраці з японською розвідкою. Так, у 1930 р. до Всеволода Змієнка та Володимира Сальського звернувся військовий аташе Японії у Польщі з пропозицією організувати розвідувальну діяльність на території СРСР силами української еміграції в Маньчжурії. Японська сторона обіцяла повну підтримку цієї ініціативи. Змієнко та Сальський погодилися на пропозицію, однак про це стало відомо полякам, які заборонили подальшу співпрацю. Проте деякі джерела вказують на те, що цього разу українські розвідники пішли проти волі поляків і, зважаючи на власні інтереси, все ж таки створили розвідувальний пункт. Відомо, що Змієнко періодично отримував інформацію з Далекого Сходу [5].

Загалом у той період агентурна мережа уенерівської розвідки будувалася на основі розвідувальних пунктів у різних країнах. У таких пунктах, які часто працювали під

прикриттям, керівниками були представники Військового міністерства ДЦ УНР та лідери українських громад. Завдяки діяльності другої секції Генерального штабу було створено розвідувальні осередки в Румунії, Чехословаччині, Туреччині, Болгарії, Персії та на Далекому Сході.

У цих пунктах керівники організовували збір розвідувальної інформації, займалися поширенням уенерівських ідей та, якщо країна мала сухопутний кордон або морське сполучення з СРСР, організовували переправлення агітаційної літератури й агентів [1, с. 116; 5].

Зазвичай такими розвідувальними осередками керували позаштатні працівники другої секції. Серед них можна виділити Василя Филоновича – представника військового міністра УНР на Балканах, Гната Порохівського – співзасновника та співкерівника Комітету допомоги українським емігрантам імені С. Петлюри у Бухаресті, а також голову Товариства колишніх вояків Армії УНР у Румунії.

Важливу роль відігравав Василь Прохода – голова Товариства колишніх вояків Армії УНР у Чехословаччині. На розвідку також працював Дмитро Івашин («Геродот») – громадський діяч української еміграції в Румунії та журналіст. Івашин офіційно працював у посольстві УНР у Румунії та співпрацював із румунською розвідкою. Саме румунські спецслужби допомагали переправляти на територію СРСР розвідників, завербованих Івашиним.

Окрім цього, розвідувальною діяльністю ДЦ УНР у Болгарії опікувався український скульптор, громадський діяч і голова Ради української еміграції в Болгарії – Михайло Іванович Паращук.

Змієнко також мав свого агента в Персії. Його ім'я невідоме, однак він працював на Індо-Європейському телеграфі та завідував лінією «Границя СРСР – Тавриз» [1, с. 132; 5].

Окремої уваги заслуговує розвідувальна діяльність УНР у Туреччині, зокрема в Стамбулі, який мав стабільне морське сполучення з Одесою. Це створювало сприятливі умови для налагодження розвідки та переправлення пропагандистської літератури до України. Діяльність спецслужби екзильного уряду в цьому регіоні здійснювалась, як і в інших, під пильним контролем В. Сальського, В. Змієнка та П. Сікори. Саме Сікора через агентів УНР налагодив канал передачі до Стамбула розвідувальної інформації.

З 1928 року Туреччина також стала базою радянської розвідки для роботи на Близькому Сході. ОДПУ вирішило використати розвідувальний канал УНР для власних потреб,

подавши дезінформацію про існування в Україні широкої мережі симпатиків екзильного уряду. Радянські агенти, зокрема завербовані моряки, видавали себе за зв'язкових із підпіллям, забезпечуючи надходження фальшивих розвідданих.

Керівництво УНР з підозрою ставилося до цих контактів, оскільки мало відомості про спроби радянських спецслужб проникнути до організації. Змієнко попереджав В. Сальського про можливу операцію радянський органів розвідки, тому для додаткового контролю у 1929 році до Туреччини було направлено Володимира Мурського, який мав наглядати за діяльністю української громади та контактами з Україною.

Документи свідчать, що Мурський підтримував зв'язки не лише з українською, а й з японською та французькою розвідками, надсилаючи В. Сальському інформацію про свою діяльність [5].

Цікавою є також діяльність Марії Пчелінської (Вольської) на користь української розвідки в Туреччині. З 1931 року вона проживала у Стамбулі та мала родинні зв'язки з В. Мурським. Її романтичні стосунки з аташе французького посольства Денарду сприяли налагодженню співпраці між розвідкою УНР та іноземними резидентами. Саме Марія познайомила Денарду з Мурським, що згодом призвело до його зустрічі в Парижі з представниками уряду УНР та генералом О. Удовиченком.

Для французької розвідки вона збирала інформацію про радянських агентів. Наприклад, їй вдалося викрити агента під псевдонімом «Вальтер» та розкрити конспіративну явку радянської резидентури, яка діяла під прикриттям магазину друкарських машинок у Стамбулі.

Окрім цього, вона сприяла співпраці української та японської розвідок. Марія підтримувала близькі стосунки з керівником японської резидентури в Стамбулі, полковником Імурою, завдяки чому організувала його зустріч із Мурським. Під час цієї зустрічі Мурський передав йому книгу «Справжнє обличчя нової Росії» та обговорив можливість друку нового накладу в Японії. Згодом, як і Денарду, Імура зустрівся в Парижі з представниками уряду УНР та українських спецслужб, що заклало основу для подальшої співпраці [7, с. 37–38].

Однак головним направленням розвідки ДЦ УНР були українські землі. Центром розвідувальної діяльності УНР в Україні були пункти поблизу польсько-радянського кордону. Їх очолював Іван Литвиненко-

Морозенко, який з 1927 по 1935 рік керував розвідувальними пунктами у Могиліані та Рівному. Під його командуванням діяли всі розвідувальні осередки Волинського прикордоння [8, с. 28; 9 с. 50].

Радянська розвідка була обізнана про цю діяльність. За даними ОДПУ, мережа Литвиненка охоплювала ключові прикордонні населені пункти, де агенти вели військово-розвідувальну та пропагандистську діяльність [9, с. 50].

До речі з 1925 року розвідувальні пункти у Корці та Ланівцях очолював видатний український військовий діяч та активний учасник повстанського руху на Україні Яків Орел-Гальчевський, який за допомогою поляків засилав агентів на територію окупованої України та займався переправлянням у районі «Кам'яної гори» літератури на Поділля. А з 1927 р. Керував розвідувальною діяльністю у Ланівцях інший відомий повстанець Яків Водяний [9, с. 52; 10 с. 50].

До складу розвідки входили колишні вояки УНР, емігранти та поліська молодь. Наприклад одним з таких молодиків залучених до співпраці був Тарас Бульба-Боровець, який згодом згадував, як молодь переправляла антирадянську літературу через кордон, а також здобувала відомості про ситуацію в СРСР, зокрема про голод 1932–1933 років [11, с. 16–17, 12, с. 36, 39].

У розвідувальній системі УНР на Рівненщині дотримувалися чіткої ієрархії. Розвідувальні пункти поблизу радянсько-польського кордону звітували перед Рівненським контрольним пунктом, а його керівник – перед вищим командуванням. Винятком був Я. Водяний, який з часом почав напряду доповідати та отримувати інструкції від В. Змієнка.

Керівники пунктів доповідали не лише про загальну ситуацію, а й про кожного агента, якого перекидали через кордон, а також про здобуту ним інформацію. У випадку особливо важливих даних агента могли особисто доставити на контрольний пункт або навіть до керівництва розвідки у Варшаві.

Завдяки вказівкам керівництва II секції військового міністерства, Литвиненко отримував перепустки для переходу кордону уенерівською агентурою від польської бригадної розвідки. Однак більш тісні контакти з поляками були заборонені. Попри це, військове міністерство іноді порушувало ієрархію та без узгодження з Литвиненком перекидало агентів на територію України через розвідувальні пункти, що підпорядковувалися Рівненському контрольному пункту [5; 9 с. 52].

Агентів розвідки у цьому регіоні поділяли на дві групи: некваліфікованих, які займалися перевезенням літератури, і кваліфікованих, що вели вербування та інформаційну діяльність. Всі агенти діяли під конспіративними іменами [11, с. 18-19].

Також українська розвідка залучала до співпраці не лише емігрантів, а й втікачів із СРСР. Утікачів поділяли на три групи:

1. Надійних осіб (залишали в Польщі під наглядом приймаючої сім'ї).

2. Потенційних агентів (направляли до спеціального табору у Туреччині для перевірки та підготовки).

3. Підозрілих осіб (відправляли назад до СРСР).

Такий підхід допомагав не лише посилити розвідувальну діяльність, а й убезпечити мережу від можливих агентів радянських спецслужб. Попри це у середовищі української еміграції все одно діяли радянські агенти, які проводили вербування, поширювали дезінформацію та навіть організовували замаху. Вони намагалися ввести в оману Литвиненка, переконуючи його у наявності в СРСР потужного підпілля на підтримку УНР [11 с. 20–21].

Рівненський розвідувальний осередок діяв до 1935 року, виконуючи важливі завдання, однак радянські спецслужби активно протидіяли йому, використовуючи різні методи підривної діяльності [9, с. 54–55].

Щодо військової розвідки ДЦ УНР, то 1 січня 1936 року, відповідно до наказу «Головної Команди і Флоту УНР» №1, II секцію Генерального штабу Міністерства військових справ було ліквідовано. Проте фактично розвідка продовжила діяти під керівництвом військового міністра та колишнього очільника II секції аж до початку Другої світової війни. Її діяльність обмежувалася локальними ініціативами, а деякі функції перейшли до інших міністерств ДЦ УНР [2, с. 161].

Серед причин ліквідації II секції – зміни у політиці Польщі після смерті Юзефа Пілсудського та зростання прихильності українських емігрантів до інших політичних течій. Багато діячів або втратили інтерес до активної боротьби, або перейшли на бік ОУН [1].

Висновки:

1. Діяльність розвідки УНР у міжвоєнний період відіграла важливу роль у збереженні української державницької традиції, зборі інформації про ситуацію в СРСР і підтримці ідеї української незалежності. Незважаючи на складні умови еміграції, постійну загрозу з боку радянських спецслужб і залежність від іноземних держав, українські розвідники

зможли створити розгалужену мережу агентури, яка діяла в Європі, Азії та безпосередньо на території Радянської України.

2. Одним із головних досягнень української розвідки було збереження кадрового потенціалу Армії УНР та організація військового вишколу. Важливу роль у цьому процесі відіграли В. Сальський та В. Змієнко, які змогли залучити кваліфікованих військових до розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. ДЦ УНР ефективно використовував політичні зміни в Європі, зокрема прихід до влади Ю. Пілсудського, для зміцнення своїх структур та отримання підтримки з боку польських спецслужб.

3. Водночас залежність від іноземних держав стала однією з основних проблем у діяльності української розвідки. Польська влада, фінансуючи Генеральний штаб УНР, намагалася використовувати його агентурну мережу у власних інтересах, що обмежувало можливості українських спецслужб діяти самостійно. Це спричинило пошук альтернативних партнерів, зокрема у Франції, Японії та Румунії.

4. Розвідувальна діяльність у Польщі, Туреччині, Румунії та інших країнах дозволила отримати важливі дані про політичну ситуацію в регіоні, проте вона також привертала увагу радянських спецслужб. ОДПУ вдалося впровадити своїх агентів до української еміграції, що призвело до серйозних вито-

ків інформації та послаблення діяльності українських спецслужб.

5. Головним напрямком роботи української розвідки залишалася діяльність у прикордонних регіонах СРСР. Розвідувальні пункти на території Волині та Полісся здійснювали агентурну розвідку, організовували переправлення літератури, а також виявляли зміни в політичній і військовій ситуації в СРСР, аж до 1935 року.

6. Офіційне закриття II секції Генерального штабу УНР у 1936 році не означало повного припинення розвідувальної діяльності. Вона продовжувалася в обмеженому форматі до початку Другої світової війни. Однак зміна політичної ситуації в Європі, зокрема загострення відносин між Польщею та СРСР, а також посилення ОУН, поступово витіснили ДЦ УНР з провідних позицій серед української еміграції.

7. Перспективи подальших досліджень цієї теми можуть включати глибший аналіз діяльності українських спецслужб у контексті європейської політики міжвоєнного періоду.

Таким чином, цікавим напрямком є вивчення співпраці української розвідки з іншими спецслужбами. Крім того, важливим є дослідження радянських документів розвідки, які містять інформацію відносно їх боротьби з контррозвідкою та розвідкою ДЦ УНР.

Література:

1. Скрипник О. В. Українська розвідка: 100 років боротьби, протистоянь, звершень. ADEF-Ukraine, 2020. 344 с.
2. Сідак В. С., Вронська Т. В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. К. : Темпора, 2003. Видавництво Національної академії СБ України, 2003. 240 с.: іл.
3. Цибулькін В. В., Рожен Л. М. Веденєєв Д. В., Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. «Преса України». 2011, С 536, ISBN 978-966-472-099-8.
4. Каменцев Д. С. Мене завжди тішило й почасти дивувала та велика напружена праця, яку переводять наші вояки...: роль Володимира Сальського в організації української військової еміграції (1921–1940). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2018. 31, 190–202.
5. Сідак В. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі у міжвоєнний період. *Воєнна історія*. 2002. 3–4, 97–109.
6. Парандій В. О. Діяльність військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі (1926–1936 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. Вип. 27.
7. Підгірна Л. М. Дипломатично-розвідувальна діяльність Марії Пчелінської у Стамбулі у 1930-х рр. Секція Історичних наук, 2022. 37.
8. Бутенко Л.Г. Забуті імена: Іван Литвиненко – полковник армії УНР. Матеріали обласного круглого столу з нагоди відзначення 80-річчя створення Сумської області «Сумщина від давнини до сьогодення: проблеми ідентичності, ментальності, самосвідомості». 2019. 27.
9. Давидюк Руслана Петрівна. Діяльність спецслужби Державного центру УНР у Кременецькому повіті. *STATE TERROR OF THE SOVIET ERA*. 2022. 64.
10. Коваль Р. Яків Орел-Гальчевський: боротьба і філософія боротьби. Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр». Київ: Історичний клуб «Холодний Яр», «Орієнтир», 2017. 128 с. ISBN 978-97658-9-5.
11. Давидюк Руслана Петрівна. Рівненський вектор розвідки Державного центру Української Народної Республіки. *Військово-науковий вісник*. 2019. 31, 14–26.
12. Отаман Т. Бульба-Боровець, Армія без держави. Слава і трагедія Українського Повстанського Руху. Інститут Дослідів Волині ч. 45, Накладом Товариства «Волинь» Вінніпег. 1981. 327 с.